

Böndernas agerande inför och anpassning till storskiftet i sydvästra Finland

Kirsi Laine, Åbo universitet

Abstract: This article examines peasants' goals and means of negotiation in the reallocation of land or enclosure reform called *storskifte* in the late eighteenth and early nineteenth century in Southwest Finland. It stresses the agency of peasants and their actions in the quest for best practices. The study is based on the meeting minutes of the *storskifte* reform of 230 villages with mainly freeholders or crown tenants as stakeholders. This article shows how peasants balanced between individualism and collectivism in their decision making because their goals were opposite. They aimed to increase the freedom of work and decision making in the household economy. At the same time, the cooperation with neighbours was an important method of decreasing the workload and costs of farming. Sources indicate that peasants made agreements with each other so they could combine both goals. They achieved independence as farmers as well as low costs by combining consolidation of land with mutual agreements about cooperation in specific issues, but they allowed each other to do individual decisions, too. This kind of flexible solution-seeking behaviour provides a new perspective on the discussion about peasants and agricultural change.

Keywords: peasants; enclosure; decision-making; household economy; agency; Finland.

Recommended citation: Laine, Kirsi, 'Böndernas agerande inför och anpassning till storskiftet i sydvästra Finland', *1700-tal: Nordic Journal for Eighteenth-Century Studies*, 18 (2021). 66–83. <https://doi.org/10.7557/4.5906>

Copyright: © 2021 The Author(s). This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Under 1700-talet prioriterade makthavare i det svenska riket ekonomisk utveckling som ett centralt politiskt mål. Detta intresse inbegrep bland annat ansatser för att öka jordbrukets produktivitet och antalet invånare i riket, samt att spara skog.¹ Ett av de främsta medlen för dessa strävanden var storskiftet. Det var ett jordskifte som syftade till att förenkla ägostrukturen på landsbygden genom att minska eller helt upphöra med tegsplittringen av åkrarna, och att dela upp byallmänningar mellan byalagets delägare. I Europa genomfördes liknande jordskiften efter olika förutsättningar, men i Norden styrdes dessa reformer starkt av staten.² I denna artikel undersöks hur de jordbrukande bönderna såg på dessa skiften samt hur de reagerade när reformerna nådde deras lokala verklighet. Antagligen var de inte lika oroliga över folkmängd eller spannmålsimport som de makthavande, utan mer upptagna vid mer lokala följder av reformen. Frågan för denna artikel är alltså följande: hur upplevde bönderna storskiftet och hur reagerade de på denna förändring?

Tidigare forskning i både Sverige och Finland har betraktat bönderna som motståndare till, eller åtminstone misstänksamma emot storskiftet.³ På 1980-talet började forskning om hur initiativ togs till skiftena att ändra bilden, och nu står det klart att många bönder på olika håll i riket i själva verket var initiativtagare och ville genomföra storskifte i sina byar.⁴ En liknande förändring i forskningen gäller böndernas och elitens respektive roller i jordbrukets utveckling mer generellt.⁵

¹ Kalle Bäck, *Bondeoppositionen och bondeinflytande under frihetstiden: Centralmakten och östgöta-böndernas reaktioner i näringspolitiska frågor* (Stockholm: LTs Förlag, 1984), s. 226; Arvo M. Soininen, *Vanha maataloutemme: Maatalous ja maatalousväestö Suomessa perinnäisen maatalouden loppukaudella 1720-luvulta 1870-luvulle* (Helsinki: Suomen Maataloustieteellinen Seura, 1974), s. 307–311. [Crossref](#).

² Peter M. Jones, *Agricultural Enlightenment: Knowledge, Technology, and Nature, 1750–1840* (Oxford: Oxford University Press, 2016), s. 203–214. [Crossref](#).

³ T.ex. Eli F. Heckscher, *Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa, 2:1: Det moderna Sveriges grundläggning* (Stockholm: Albert Bonniers Förlag, 1949), s. 247; Folke Karlsson, *Mark och människor: Befolkning och försörjningsresurser i västra Småland 1800–1850* (Göteborg, 1976), s. 390–393; Eino Jutikkala, *Suomen talonpojan historia* (Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1958), s. 246–249; Juhani Saarenheimo, ”Isojako”, i *Suomen maatalouden historia, osa 1: Perinteisen maatalouden aika esihistoriasta 1870-luvulle*, red. av Viljo Rasila, Eino Jutikkala & Anneli Mäkelä-Alitalo (Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2003), s. 349–364 (s. 350–351).

⁴ Birgitta Olai, *Storskiftet i Ekebyborna: Svensk jordbruksutveckling avspeglad i en östgötasocken* (Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1983); Birgitta Olai, ”... till vinnande af ett redigt Storskifte...”: En komparativ studie av storskiftet i fem häradar (Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1987); Bäck, s. 184–279; Petri Talvitie, *Kyläosuudesta yksityiseen maanomistukseen: Isojako Länsi-Uudellamaalla 1700-luvulla* (Helsinki: Helsingin yliopisto, 2013); Kirsi Laine, *Maatalous, isojako ja talonpoikainen päätöksenteko Lounais-Suomessa 1750–1850* (Loimaa: Suomen maatalousmuseo Sarka, 2020). [Crossref](#).

⁵ Mats Olsson & Patrick Svensson, ”The Landlords Lag – Productivity on Peasant Farms and Landlord Demesnes during the Agricultural Revolution in Sweden 1700–1860”, *Scandinavian Economic History Review*, 64:1 (2016), 55–71 (s. 55–56). [Crossref](#).

Trots dessa omprövningar har det saknats forskning som går steget längre och undersöker böndernas bevekelsegrunder, påverkansmöjligheter och handlingar i storskiftesprocesserna.

Syftet med denna artikel är att genom ett närmare studium av storskiftesansökningar och delägares beteende under storskiftesmöten ta reda på vilka motiv som styrde böndernas agerande. Fanns det specifika problem som storskiftet ansågs kunna lösa? Kan böndernas syn på sin hushållsekonomi bidra till att kasta ljus över deras engagemang? Enligt den traditionella uppfattningen hade bönderna en tendens att undvika ekonomiska förändringar.⁶ Samtidigt har forskare också lyft fram aktivt agerande bönder som en sorts entreprenörer som själva drev igenom stora förändringar.⁷ Bondebefolkningen har naturligtvis inte varit en homogen grupp där alla agerat på samma sätt. Böndernas handlande har också förändrats genom tiderna beroende på deras föränderliga position i samhället.⁸ I de storskiftesprotokoll som ligger till grund för min studie figurerar bönder med olika ekonomiska förutsättningar. Jag kommer att undersöka hur stora förändringar bönderna var beredda att göra, med särskild hänsyn till deras ekonomiska möjligheter. Utgångspunkten är att studera bönderna inte som enhetlig grupp, utan istället belysa olika bönders agerande i relation till deras ekonomiska situation och möjligheter.

Dessa frågor kommer jag att utreda genom att studera källor från fyra stora socknar i sydvästra Finland: Hvittis, Loimijoki, Pöytyä och S:t Mårtens.⁹ Det rör sig om ett område där skattebönder och kronbönder brukade cirka 90 procent av

⁶ Peter Henningsen, "Peasant Society and the Perception of a Moral Economy: Redistribution and Risk Aversion in Traditional Peasant Culture", *Scandinavian Journal of History*, 26:4 (2001), 271–296. [Crossref](#); James C. Scott, *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance* (New Haven: Yale University Press, 1985); Kåre Lunden, "Some Causes of Change in a Peasant Economy: Interaction between Cultivated Area, Farming Population, Climate, Taxation and Technology", *Scandinavian Economic History Review*, 22:2 (1974), 117–135. [Crossref](#); A. V. Chayanov, *Peasant farm organization* (Moscow: The Co-operative Publishing House, 1925).

⁷ Christopher Isett & Stephen Miller, *The Social History of Agriculture: From the Origins to Current Crises* (Lanham: Rowman & Littlefield, 2017); Frank Konersmann, "Land and Labour Intensification in the Agricultural Modernization of Southwest Germany 1760–1860", i *Growth and Stagnation in European Historical Agriculture*, red. av Mats Olsson & Patrick Svensson (Turnhout: Brepols, 2011), s. 141–165; Patrick Svensson, "Peasants and Entrepreneurship in the Nineteenth-Century Agricultural Transformation of Sweden", *Social Science History*, 30:3 (2006), 387–429. [Crossref](#).

⁸ Peter Aronsson, "Bondeidentitet i förändring: Från bonde till hemmansägare – från hushållsideologi till upplysning", i *Bondens självbild och natursyn*, red. av Bo Larsson (Stockholm: Nordiska Museet, 1994), s. 7–19.

⁹ Socknarna ligger cirka 40–80 km från Åbo mot nordost. De hittas på kartan med finska namn: Huittinen, Loimaa, Pöytyä och Marttila.

gårdarna, och där jordbruket vanligen var deras enda näring. Därför utgör dessa socknar ett representativt område för att studera bönder som jordbrukare och deras beslutsfattande i samband med storskiftet.

Enligt den första egentliga storskiftesförordningen år 1757 hade varje bydelägare skiftesvitsord eller rätt att söka skifte. Så huvudregeln var att storskiftesförrättningen började med deläggares initiativ. Trots detta infördes storskiftet som en allmän reform i de finska länen av riket som en följd av en skrift från rikets ständer till kungen år 1756. Syftet bakom skriften var att få Finlands ekonomi att växa efter de ryska ockupationerna 1713–1721 och 1742–1743.¹⁰ Så i sydvästra Finland var storskiftet en allmän delning som gjordes i alla socknar och i alla byar. Som allmän reform är storskiftet en utmärkt möjlighet att studera böndernas ekonomiska agerande. Storskiftet synliggör nämligen inte bara aktiva bönders agerande. Alla bönder, med olika ekonomiska förutsättningar, påverkades av reformen och framträder i källmaterialet.

Liksom på andra håll i riket började storskiftet i mitt undersökningsområde via deläggares skiftesinitiativ. I början kunde storskiftet inte utföras som allmän delning eftersom det inte fanns tillräckligt många lantmätare till det. Framåt slutet av 1770-talet hade dock varje socken i undersökningsområdet en egen lantmätare varpå takten ökade raskt och reformen genomfördes systematiskt i alla byar. Storskiftet påbörjades i alla byar i undersökningsområdet innan 1700-talet var till ända (bortsett från två herrgårdar som inte genomgick storskiftet förrän i slutet av 1800-talet och som jag därför har uteslutit ur undersökningen). Först delades åkrarna, med undantag för några byar där bönder ansökte om delning av ängarna. Nästan alla åkrar delades redan på 1700-talet. Ängarna delades för sig, efter åkrarna eller tillsammans med skogarna. Skogsdelningen var alltid det sista steget och den tog också mer tid. Gränser mellan byar var ofta osäkra, vilket orsakade rättsprocesser när ängar och skog skulle delas. En annan tidskrävande omständighet var att kronan från och med 1777 ville ge de finska byarnas överloppsjord till nybyggen, varpå lantmätaren måste anmäla om det fanns mer jord än 600 tunnland per mantal i byn. Fastän nybyggen sällan initierades tog processen mycket tid i anspråk. Trots dessa fördröjande omständigheter var det bara några enskilda byar i Hvittis, Loimijoki, Pöytis och S:t Mårtens som inte storskiftats år 1810.¹¹

Under en storskiftesförrättning skapades en rad olika dokument. Lantmätaren ritade en karta över byn. Dessutom upprättade han förteckningar över gårdarnas tidigare hävd och jordens avkastning, mötesprotokoll och ett delningsinstrument,

¹⁰ Toivo J. Paloposki, *Suomen talouden kehittäminen 1750–1760-lukujen valtiopäivöpolitiikassa* (Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 1976); E. G. Elmgren, "Tvenne aktstycken från Frihetstiden", *Historiallinen Arkisto*, 6 (1878), 158–184.

¹¹ Laine, s. 87–91, 125–132. [Crossref](#).

ibland också en beskrivning av byn. De mest centrala källorna till böndernas tankar om storskiftet utgörs av mötesprotokoll. Varje lantmätare hade sin egen stil att skriva protokoll. Somliga är detaljerade och avslöjar mycket om den diskussion som förts under mötet. Andra protokoll innehåller däremot bara de obligatoriska punkterna: hur delningen framskred och hur resultat blev.

Jag har läst protokoll över storskiftesmöten i Hvittis, Loimijoki, Pöytis och S:t Mårtens.¹² Området omfattar 230 byar och över tusen gårdar. Jag har koncentrerat mig på vad mötesprotokollen säger om böndernas inställning till det pågående skiftet. Vad ville bönderna, och vad ville de inte? Vilka förslag hade de, och vilka förslag kunde de inte gå med på? En grundlig kvantitativ analys av skiftesresultat i byarna ligger till grund för de tolkningar som jag i det närmaste kommer att redovisa.¹³ Utöver skiftesresultaten har jag gått igenom de storskiftesansökningar som finns bevarade i lantmäterikontorens arkiv. Dessa ansökningar bidrar väsentligt till att förstå varför storskiftet var viktigt för bönderna.

Livet med grannarna

I undersökningsområdet fanns det i genomsnitt 4,9 gårdar i en by. Byarna var alltså ganska små. Dessa gårdar hade sina åkrar och ängar inom gemensamma hägnader samt gemensam skog utanför hägnaderna.

Jordbruket byggde på tvåsåde. Varje by förfogade över två åkerhägnader och varje gård hade åkertegar i båda åkrarna. Vanligen såddes höstråg på tre fjärdedelar och korn på en fjärdedel av den ena åkern. Tre fjärdedelar av den andra åkern låg i träda. På den överblivna fjärdedelen odlades ärt, rova och lin, ibland också kål, havre och hampa.¹⁴ Vårsåden var avgränsad med tillfälliga gärdesgårdar som årligen bytte plats. Utöver dessa två åkerhägnader hade nästan alla gårdar enskilda utåkrar. Utåkrarna låg inte i tegskifte eller inom gemensamma hägnader. På dessa åkrar odlades mestadels havre.¹⁵

Ängarna låg utspridda i byn eller var som helst där gräsväxten var god. Det var ganska vanligt att byar eller gårdar hade ängar också inom en annan bys gränser. En del ängar var samfällda och brukades genom tegskifte men enskilda ängar var

¹² En förteckning över storskiftesakter finns i Laine, bilaga 1, [Crossref](#).

¹³ Den kvantitativa analysen – presenterad i kapitlet ”Storskiftet som lösning” – bygger på två databaser som förvaras i arkiv för historia, kultur och konst vid Åbo universitet.

¹⁴ Jyväskylä, Lantmäteriverkets arkiv (LA), Alastaro 10, Charta Beskrifning; LA, Huittinen 24, Charta Beskrifning; LA, Loimaan kunta 22, Charta Beskrifning; LA, Loimaan kunta 40, Charta Beskrifning; LA, Pöytyä 7, Charta Beskrifning; LA, Pöytyä 28:1, Charta Beskrifning; Åbo, Riksarkivet (RA), Turun ja Porin läänin maanmittausarkisto III (TPM III), Kauvatsa 3, Charta Beskrifning; RA, TPM III, Keikyä 50:0, protokoll 28.7.1766.

¹⁵ Laine, s. 219–230, [Crossref](#); Soininen, s. 76, 171, [Crossref](#).

vanligare i det stora hela. Utmark eller skog användes samfällt för virke och bete. Tack vare vidsträckta utmarker fanns det i de flesta byar goda möjligheter att röja mer åker och äng.

Det finns mycket som tyder på att livet inte var oproblematiskt i en by där alla gårdar hade rätt till samma jord. I en och samma by fanns tegskiftade åkrar och ängar, enskilda åkrar och ängar, samfällda ängar och samfälld utmark. Rätten att använda dem varierade efter årstid. Åkertegar, till exempel, var enskilda när de bar säd. Efter skörden eller i träda var åkern däremot samfällt bete. Det var fördelaktigt om alla delägare ville använda jorden på samma sätt.

Bönder i Hvittis och Loimijoki började ansöka om storskiftesförrättningar på 1760-talet. Några ansökningsbrev finns bevarade i arkiv. Därutöver rapporteras det om ansökningsbrev i några lantmätares diaries och protokoll över storskiftesmöten. Ansökningsbreven handlar om olika problem i byar, men nästan alla brev präglas av ett återkommande tema: livet med grannarna.

Thomas Tohna var initiativtagare till storskifte i byn Vähäperä i Loimijoki år 1771. Han hävdade i sin ansökan att "[...] alla trätor som gierna uti ett byalag existera uphöra sedan en och hwar sine andelar efter mantals och örens storlek bekomma."¹⁶ Anders Välläri och Jacob Johan Corpolander berättade att de ville ha storskifte i byn Kuninkainen därför att "wi ej genom våre grannars wårdslösande må blifwa lidande."¹⁷ Om det inte fanns osämja i byn sedan tidigare kunde det kommande storskiftet framkalla den. Samtidigt fanns det en utbredd uppfattning om att skiftet bara var en tidsfråga, och inväntandet av reformen orsakade praktiska problem i form av att några bönder lät bli att gödsla och dika sina åkrar då de misstänkte att denna mark skulle tilldelas någon av grannarna. Några bönder högg ned träd endast i de delar av skogen som de antog skulle tillfalla grannen.¹⁸

Initiativtagarnas bekymmer hade dock oftast att göra med tegskiftade åkrar¹⁹ eller tegskiftade ängar,²⁰ och mer sällan med samfälld skog.²¹ Tegsplittringen i sig var inget stort problem i sydvästra Finland. I undersökningsområdet fanns i genomsnitt 22 åkertegar per gård.²² Johan Ryssä brukade en liten kronogård i byn Niinjoensuu i Loimijoki. Han ansökte om storskifte år 1760 med hänvisning till

¹⁶ Åbo, Riksarkivet (RA), Turun ja Porin läänin maanmittauskonttorin arkisto (TMK), Ec:1, utslag 26.1.1771; se också utslag 27.6.1768.

¹⁷ RA, TMK, Ec:1, utslag 21.8.1769.

¹⁸ RA, TMK, Ec:1, utslag 25.8.1770 & 5.10.1790; LA, Loimaan kunta 28, protokoll 13.9.1786.

¹⁹ RA TMK, Ec:1, utslag 24.6.1760 & 12.9.1769.

²⁰ RA, TMK, Hab:1, Diarium af Commissions Landtmätaren Jacob Ståhlström öfver alla dess Ämbets förrättningar uti Åbo Höfdingedöme för år 1765.

²¹ RA, TMK, Ec:1, utslag 26.1.1771.

²² Laine, s. 148–149. [Crossref](#).

att hans tegar var så smala att det var svårt att bruka dem.²³ Detta är den enda ansökan som handlar om praktiska problem med tegar. Däremot innebar tegskiftet osäkerhet. Historikerna Petri Talvitie och Mats Olsson har noterat att orättvist jordinnehav i förhållande till skattebördan utgjorde ett återkommande motiv till storskiftesansökning.²⁴ Också i sydvästra Finland märks påtagliga oklarheter i fråga om tegarnas gränser och oenigheter gällande rättvist jordinnehav.²⁵

Ett stort problem gällde rätten att nyodla utmark. Alla delägare i byn hade rätt att nyodla i samma proportion som de ägde del i byn. I princip skulle man ha ansökt om nyodlingsrätt i tingsrätt för att få göra röjningar. Praktiken var ändå flexibel. I byn Kojonperä hade alla åbon

af utmarcken intagit sig små gårdor eller teppor, derefter som hvar ock en haft åhåga at göra åker, eller mer och mindre manstyrcka, utan at i förra tider blifvit observerat hvad rättighet de dertill kunde hafva. Men i sednare tider har sådane intekter skiett efter Laga Syn.²⁶

Det fanns vidsträckt utmark och goda möjligheter att röja ny åker eller äng i de flesta av byarna i sydvästra Finland. När folkmängden ökade snabbt såg det ut att vara en fungerande lösning att röja mark. Men det gav också upphov till väsentliga problem. Om lagen följdes i byn och utmark röjdes bara efter laga syn var de största gårdarna missnöjda. De hade tillräckligt med arbetskraft och därigenom de bästa möjligheterna att göra uppodlingar. Om det däremot var fritt att uppodla mark i byn var de som inte hade tillräckligt med arbetskraft missnöjda. Till exempel ansökte Johan Kinkku i byn Kauvatsa i Hvittis om storskifte med jämkning av uppodlingar. Kinkku var en liten kronogård och hade inte möjlighet att tävla om röjningsmark med större granngårdar.²⁷ I en sådan situation var storskiftet ingen bra förrättning för dem som hade uppodlat mer än de hade rätt till. Bönderna gjorde sällan motstånd mot storskiftet, men om de gjorde det var orsaken vanligen rädsla för att förlora uppodlingar.²⁸ Till exempel ville hälften av bönderna i ett stort skifteslag med femton byar i Hvittis ha storskiftet i utmark medan den andra hälften var emot detta eftersom de, på goda grunder, befarade att de skulle gå miste om resultatet av sitt arbete.²⁹

²³ RA, TMK, Ec:1, utslag 24.6.1760 & 12.9.1769.

²⁴ Talvitie, *Kyläosuudesta yksityiseen maanomistukseen*, s. 136–137; Mats Olsson, *Skatta dig lycklig: Jordränta och jordbruk i Skåne 1660–1900* (Hedemora: Gidlunds förlag, 2005), s. 109–113.

²⁵ RA, TMK, Hab:1, Diarium af Jacob Ståhlström år 1765; Laine, s. 107–109. [Crossref](#).

²⁶ LA, Loimaan kunta 22, Charte Beskrifning.

²⁷ RA, TPM III, Kauvatsa 3, Charta Beskrifning.

²⁸ Petri Talvitie, "Hämäläistalonpojat ja isojako 1760-luvulla", *Ennen ja nyt. Historian tietosanomati*, 16:2 (2016) <https://www.ennejanyt.net/2016/05/hamalaistalonpojat-ja-isojako-1760-luvulla> [hämtad 15.11.2020]; Laine, s. 119–123. [Crossref](#).

Böndernas mål verkar ha varit självständighet och oberoende. På 1700-talet fattade riksdagen flera beslut som ökade böndernas ekonomiska frihet. Till exempel mildrades restriktionerna mot hemmansklyvning, och skattebefrielse för nyodlingar beviljades. Strävan efter självständighet framträdde också genom skatteköp, alltså kronoböndernas vilja att köpa äganderätt till de kronogårdar som de brukade.³⁰ Skatteköpen och storskiftet blev mer allmänna samtidigt, både i undersökningsområdet och generellt i det svenska riket.³¹

Det var lättare att bo i en by och ha att göra med sina grannar varje dag om det fanns tydliga regler. Sockenborna i Pöytis och S:t Mårtens bestämde sig år 1745 att hålla sig till en mönsterbyordning i alla byar. Det kan vara en förklaring till att man endast sällan ansökte om storskifte i dessa socknar. I Hvittis och Loimijoki fanns det inga byordningar, vilket kan förklara det stora antalet ansökningar om storskifte. En annan förklaring kan vara att bönderna i dessa socknar var mer förmögna och att större socio-ekonomiska skillnader förelåg i Hvittis och Loimijoki än i Pöytis och S:t Mårtens. Skillnaderna mellan gårdarnas förmögenhet innebar att gårdarna hade olika resurser och därför olika behov av att använda jord. Förmögenhetsskillnader, liksom brist på entydiga regler, gjorde det svårare att leva med grannarna. Därför kunde bönderna se storskiftet som en möjlighet till förändring.³²

Storskiftet som lösning

För många bönder var storskiftet en möjlighet att lösa olika vardagliga problem. Storskiftets mötesprotokoll innehåller mängder av diskussioner om små och stora förändringar som kunde förbättra livet i byn. Hur kunde byatomten göras mindre trång? Fanns det goda platser för att vattna boskap, eller tillräckligt många och välplacerade fågator för att föra boskapen till betet? Men den viktigaste frågan gällde hur stridigheter mellan grannar kunde förhindras och lösas.

I Hvittis, Loimijoki, Pöytis och S:t Mårtens var storskiftet nästan uteslutande ett avtal mellan bönder. I de flesta byarna fanns inga ståndspersoner bland gårdsinnehavarna. Vid ett storskiftesmöte samlades lantmätaren, två nämndemän och gårdarnas representanter för att tala om jordens avkastning, skiftesgrund och

²⁹ LA, Huittinen 9:2, protokoll 15.5.1795.

³⁰ Aronsson, s. 14.

³¹ Veikko Laakso, *Suur-Loimaan historia II* (Loimaa: Alastaro, Loimaan kaupunki, Loimaan kunta ja Mellilä, 1994), s. 56; Raimo Viikki, *Suur-Huittisten historia II* (Huittinen: Huittinen, Kauvatsa, Keikyä, Kokemäki ja Vampula, 1973), s. 86; Petri Talvitie, *Taistelu perintökinjasta: Talonpojat, aateli ja kruununtilojen perinnöksiöstöt 1700-luvun Suomessa ja Ruotsissa* (Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2020), s. 171–172.

³² Laine, s. 102–103. [Crossref](#).

skiftenas läge. Om det fanns kronogårdar i byn var också kronans delegat närvarande, men han blandade sig inte i avtalets praktiska sida. Mötesprotokollen visar att lantmätaren inte pressade delägarna att ingå avtal mot sin vilja. Hans mål var att nå ett avtal och att undvika tvister – mot stadgarna, om så behövdes.³³ På så vis kan storskifteshandlingar vittna om vad som kännetecknade ett bra jordskifte ur böndernas synvinkel.

Storskiftets resultat varierade väldigt mycket på olika håll i riket, exempelvis kopplat till att olika odlingssystem eller naturförhållanden gav upphov till olika antal åkerskiften.³⁴ I sydvästra Finland ville bönderna koncentrera marken kraftigt. Men ett delningsresultat var alltid en kompromiss. Delningen skulle vara rättvis och opartisk, och det fick inte förorsaka stora kostnader eller risker.

Ett eller två åkerskiften per gård var det vanligaste resultatet när de tegskiftade och samfällt hägnade åkrarna delades i sydvästra Finland. Cirka 38 procent av gårdarna hade ett enda skifte av de tegskiftade åkrarna efter storskiftet, medan cirka 48 procent hade två skiften. Cirka 14 procent av gårdarna fick tre, fyra eller högst fem skiften. Resultaten varierade mycket i början, men på 1770-talet stabiliserades praxis. Lantmätare, ägodelningsrättens medlemmar och storskiftets delägare lärde sig och vände sig vid att värdera jordmånen. Det ledde till att ett eller två skiften per gård blev de vanligaste resultaten, medan fyra eller fem skiften inte längre tillämpades. För jordmånens del var det ganska lätt att nå ett rättvist resultat på lerslätter.³⁵

Åkerdelningen blev mer koncentrerad om någon av grannarna flyttade sin tomt ut från byn. Cirka tio procent av gårdarna flyttade ut under storskiftet.³⁶ Bland de som flyttade kan två olika motiv skönjas: antingen ville de ha en större tomt³⁷ eller så önskade de försäkra sig om att få sina åkrar i ett och samma skifte³⁸. Ett åkerskifte var vanligast både bland dem som innehade de största och de minsta åkrarna. Detta hade att göra med ekonomiska risker. Stora gårdar hade större ekonomiska marginaler; medan små gårdar hade andra inkomster vid sidan om

³³ Se närmare Laine, s. 186–189, 244–246. [Crossref](#); se också Olai, "... till vinnande af ett redigt Storskifte...", s. 87.

³⁴ Carl-Johan Gadd, *Det svenska jordbrukets historia: Den agrara revolutionen 1700–1870* (Stockholm: Natur och Kultur/LT:s förlag, 2000), s. 277; Olai, "... till vinnande af ett redigt Storskifte...", s. 59–78; Saarenheimo, s. 356–358.

³⁵ Laine, s. 177–185. [Crossref](#).

³⁶ Jämför med cirka 30 procent i Orimattila, 17 procent i Tyrvis och 6 procent i Muurla. Olavi Mannila, "Isojaon vaikutus kyläyhteisön hajoamiseen Orimattilan pitäjässä", *Kotiseutu* 1956:2, 100–106; Erkki Kleimola, *Isojaot Tyrvään pitäjässä* (Opublicerad avhandling, Helsingfors universitet, 1959); Esko Louhimo, *Isojako Muurlan pitäjässä* (Opublicerad avhandling, Helsingfors universitet, 1952).

³⁷ T.ex. LA, Metsämaa 2:1, protokoll 17.11.1779; LA, Alastaro 3, protokoll 11.10.1793.

³⁸ T.ex. LA, Pöytyä 1, protokoll 21.10.1778; LA, Huittinen 29:5, protokoll 13.10.1802.

jordbruket. Det är också tydligt att man undvek att skapa väldigt små skiften. En stor del av bönderna var försiktiga. Två åkerskiften var en bra kompromiss: det gav jordbrukaren stor självständighet, och samtidigt mindre risker i jämförelse med ett enda åkerskifte. Med två skiften kunde också avstånd mellan tomter och åkerskiften utjämnas utan utflyttningar.³⁹

Bortsett från tegskiftade åkrar hade nästan alla gårdar enskilda åkerhägnader, utåkrar, vilkas delning kunde vara komplicerad. Utåkrarnas kvalitet varierade, de låg utspridda i byn och delades inte alltid samtidigt som andra åkrar. För den skull blev det genomsnittliga antalet åkerskiften i sin helhet 2,7 skiften per gård.

Ängsdelning var det svåraste pusslet för lantmätaren. Precis som i fråga om utåkrar varierade ängarnas kvalitet väldigt mycket och de låg utspridda på olika håll i byn. Bönderna ansåg att var och en i byn, i rättvisans namn, borde ha fått både bättre och sämre ängar och en blandning av närliggande tomter och avlägset belägna ängar. Det förväntades också att ängar skulle sättas i ett sammanhang med de egna åker- eller skogsskiftena. Skogsskiften delades utifrån solskiftets principer. Det betyder att skiftenas ordningsföljd motsvarade tomternas ordning i byn. Efter att alla faser genomförts uppgick jordskiftenas antal per gård till i genomsnitt 5,5.

Skiftesresultaten i sydvästra Finland hade ett ovanligt drag: delägare i samma by kom ofta fram till olika resultat. I Österbotten delades byar på samma grunder i hela socknen i samband med skattläggningen. Därmed blev jord användningens struktur ofta liknande för alla gårdar.⁴⁰ Svenska historiker har antagit att det var omöjligt att förhandla sig fram till olika resultat i samma by innan lantmäteriförordningen 1783. Den stadfäste att någon gård kunde få sin jord i ett skifte fastän alla grannar fick flera skiften.⁴¹ I sydvästra Finland hade emellertid lantmäteriförordningen ingen betydelse. Ända från början fanns det frihet att välja om en av grannarna ville ha sina åkrar i ett skifte fast alla andra i byn hade två eller mer. Därför synliggör resultaten av skiftet i sydvästra Finland olika bönders mål och prioriteringar bättre än i det övriga svenska riket.

Möjligen kunde bönderna koncentrera jord och sträva efter individuella lösningar därför att de upplevde att de hade en trygg ställning som skatte- eller kronobönder. I närheten fanns bara ett fåtal ståndspersoner eller stora jordägare som inte utgjorde något hot mot bönderna. Det fanns också sådana socknar i närheten

³⁹ T. ex. LA, Oripää 1, protokoll 10.7.1782; LA, Oripää 4:1, protokoll 18.9.1779; LA, Pöytyä 1, protokoll 29.10.1778.

⁴⁰ Sakari Kuusi, *Isojaon alkuvaiheet Pohjanmaalla* (Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 1914), s. 127.

⁴¹ Henrik Svensson, "Enskiftena före enskiftet – pionjärerna i praktiken", *Bebyggelsehistorisk tidskrift*, 55 (2008), 39–56 (s. 44); Gadd, s. 277–279; Olai, "...till vinmande af ett redigt Storskifte...", s. 71, 78.

där adeln och andra ståndspersoner ägde mycket jord och frälseböndernas antal var stort. I sådana socknar ville bönderna inte genomföra storskifte, koncentrera jord eller sträva efter individuella lösningar.⁴² Kanske behövde de varandra för trygghetens skull.

Vad som hände efter storskiftet visar tydligt att böndernas planer avvek från varandra vad gäller användningen av jorden. Nyodlingar hade gjorts ständigt före och under storskiftet, men då i lugn takt. Efter storskiftet förändrades beteendet. Några gårdar gjorde i hastig takt stora uppodlingar. De hade mycket resurser som de inte kunnat använda innan det var fritt att göra så. En del av gårdarna gjorde däremot inga uppodlingar alls på många decennier. Storskiftets resultat gav sammantaget bönder frihet som jordbrukare. Åkerskiftet var så stora att var och en kunde sköta sitt skifte utan betydande inverkan från grannarna. Man hade två olika sätt att utveckla sin jordbruksproduktion: bonden kunde välja att utvidga sina åkrar eller att inrikta sig på förbättringar som dikning på sina befintliga åkrar.⁴³ Oavsett vilken väg bönderna valde odlade de fortfarande samma grödor i tvåsåde som tidigare.

Storskiftets resultat styrker den bild som förmedlades av storskiftesansökningarna, det vill säga att bönder ville ha större självständighet och oberoende. Mats Olsson har beskrivit jordskiftena i Skåne så att storskiftet var ett kollektivistiskt jordskifte och enskiftet var ett individualistiskt jordskifte.⁴⁴ När vi studerar skiftesresultat i sydvästra Finland ur samma synvinkel ser de ut att ha varit mer individualistiska än storskiftesresultat i Skåne. När vi betraktar närmare vilka överenskommelser bönderna slöt med varandra ser vi dock en kombination av individuella och kollektiva strategier. Bönderna ville inte att grannarna skulle kunna påverka deras arbete, men satte samtidigt värde på ekonomiskt samarbete mellan grannarna. I det närmaste ämnar jag belysa problemkomplexet kring individuella och kollektiva skiftesresultat genom att lyfta fram två olika frågor som präglades av samarbete i byn: gårdesgårdar och bete. Mina resultat indikerar att det inte förelåg något motsatsförhållande mellan böndernas ökade oberoende och samarbete bönderna emellan.

⁴² Ulla Heino, *Eurajoen historia 2* (Eurajoki: Eurajoen kunta ja seurakunta, 1990), s. 138–139; Olavi Anttila, *Kartanosta kunnaksi: Jokioisten historia* (Jokioinen: Jokioisten kunta, 1991), s. 55.

⁴³ Laine, s. 259–260. [Crossref](#). Olsson & Svensson har visat att i Skåne ökade åkrars produktivitet efter jordskiftena. Mats Olsson & Patrick Svensson, "Agricultural Growth and Institutions: Sweden, 1700–1860", *European Review of Economic History*, 14:2 (2010), 275–304 (s. 293–294). [Crossref](#).

⁴⁴ Olsson, s. 126.

Frågan om gärdesgårdar

Gärdesgårdar var ett viktigt och synligt element i byarna på 1700-talet. Åkrar och ängar var inhägnade med gärdesgårdar av trä. Det kunde finnas tiotal kilometer gärdesgårdar i en by.⁴⁵ Genom att bygga en gemensam hägnad omkring en tegskiftad åker kunde bönder dela på arbetsbördan. Efter storskiftet var det vanligen möjligt att bygga en egen hägnad omkring ett storskiftat åkerskifte, men det krävde både mycket mer arbete och högre kostnader för den enskilde bonden. I detta avsnitt undersöker jag hur möjligheten att bygga egna hägn, samt de ökade kostnaderna och arbetsinsatserna som detta medförde, påverkade böndernas inställning till skiftesreformerna.

Historikern Janken Myrdal har räknat ut att det tog nästan nio dagsverken att bygga hundra meter tät hankgärdesgård, om man sammanräknar alla tillhörande arbeten och om en fjärdedel av gårdslena och störrarna återanvändes.⁴⁶ Utöver arbetet krävde gärdesgårdar en stor mängd virke: hundra meter tät hankgärdesgård krävde fem kvadratmeter virke eller cirka sexhundra unga träd.⁴⁷

Hur mycket arbete och virke kunde man spara in genom att samarbeta med grannarna? Det är möjligt att ta reda på detta genom att mäta längd på bevarade kartor, eller att helt enkelt uppställa räkneexempel. Om en bonde har en fyrkantig åker med tio hektars vidd måste han bygga 1 265 meter tät hankgärdesgård omkring åkern. Om däremot två bönder har en fyrkantig åker tillsammans och båda har tio hektars andel av åkern räcker det att de tillsammans bygger 1 789 meter gärdesgård omkring åkern. Deras andelar av byggandet blir därmed 29 procent mindre än om de hade genomfört bygget på egen hand. Exemplet kan multipliceras. Om fyra bönder samarbetar blir varje bondes andel inte mer än hälften av arbetet för den enskilde bonde som genomför projektet utan samarbete med grannbönderna. Om nio medlemmar samarbetar blir varje bondes andel inte mer än en tredjedel av den ensamme bondens arbete. Vidare kan storskifteskartor bekräfta att det var ekonomiskt fördelaktigt att vara medlem i en byorganisation. En av gårdarna i byn Kaulanperä i Pöytis kallades Rontti. I närheten låg en ensamgård kallad Helttula. Rontti och Helttula ägde lika mycket åker, men Helttula byggde sina två åkerhägnader ensam medan Rontti genomförde företaget tillsam-

⁴⁵ I byn Vähäperä uppmättes 62 km hägnader år 1824; RA, TPM III, Mellilä 28:4, hägnadsdelningen 1824.

⁴⁶ Janken Myrdal, "Hägnaderna, arbetstiderna och bygdelaget", i *Landbon, ladan och lagen och hägnaderna, arbetstiden och bygdelaget samt ytterligare 20 agrarhistoriska artiklar*, red. av Anders Perlinge (Stockholm: Kungl. skogs- och lantbruksakademien, 1996), s. 135–145 (s. 140).

⁴⁷ Örjan Kardell, *Hägnadernas roll för jordbruket och byalaget 1640–1900* (Stockholm: Kongl. Skogs- och Lantbruksakademien, 2004), s. 173–174; Teppo Korhonen, *Aita: Perinteiset aidat ja portit* (Helsinki: Maahenki, 2013), s. 95–96.

mans med sina tio grannar. Ronttis andel av byns gärdesgårdar var 16,4 procent, vilket betydde cirka 950 meters andel av åkerhägnader. Helttula byggde däremot så mycket som cirka 2 250 meter gärdesgård för att skydda lika mycket åker som Rontti.⁴⁸ Skillnaden är betydande, särskilt om man beaktar kravet på att gärdesgården skulle hållas i gott skick.

Storskiftesstadgan medgav gärdesgårdarnas betydelse, men den uttryckte bara oro för träkonsumtionen, inte för arbetsbördan.

Widare, kunna de, som det åstunda, sedan, som förr, låta sina åker-gården ligga tillsammans inom en gemensam hägnad, såsom det nu sker wid många Byar, hwilke hafwa brist på ämnen til stängsel.⁴⁹

I sydvästra Finland var arbetsbördan den viktigaste faktorn. Samtidigt var det inte en lika viktig fråga för alla bönder. De som hade brist på arbetskraft var beroende av samarbetet med grannar, medan de som hade tillräcklig arbetskraft eller mer kunde basera sina beslut på andra hänsynstaganden.

Hägnaderna stod i förbindelse med betet i byn. Under tillväxtperioden skyddade hägnaderna odlingarna mot boskap. När skördetiden var över eller när åkern låg i träda kunde åkern användas som samfällt bete. Därför gällde frågan om hägnader inte bara arbetskraft utan också sättet att organisera betet. Betesrutiner behövde inte ändras om byamännen valde den gamla byorganisationen eller ingen byorganisation alls. Men de var inte de enda alternativen.

Skiftesresultat hade stor betydelse för hur samarbetet i byn skulle gestalta sig framöver. Om alla delägare i byn efter storskiftet hade åker i båda hägnaderna (eller i alla tre om det var fråga om tresäde) var det lätt att fortsätta som tidigare. På grund av de vanliga skiftesresultaten i Österbotten samt i de svenska länen levde de gemensamma hägnaderna kvar. I sydvästra Finland ger skiftesresultaten däremot inga säkra svar på frågan om hägnader. I tretton procent av byarna i undersökningsområdet var det omöjligt eller väldigt svårt för en enskild gård att ha sina åkrar inom enskilda hägnader. Det innebar att byorganisationen levde kvar även efter storskiftet. Om man ville använda åker som gemensamt bete fanns det i 40 procent av byarna inte möjlighet att ha gemensamma hägnader. I nästan hälften av byarna kunde åtminstone en del av gårdarna samarbeta och ha gemensamma hägnader, vilka kunde användas som gemensamt bete. Om betesrutinerna ändrades blev det möjligt att fortsätta inhägna åkrarna tillsammans i alla byar.

⁴⁸ LA, Pöytyä 11, kartan.

⁴⁹ R. G. Modée, *Utdrag utur alle ifrån 1754 års slut utkomne publique handlingar, placater, förordningar, resolutioner och publicationer; sjette delen, til 1758 års slut* (Stockholm: Grefning, 1761), s. 4602.

Utöver frågorna om arbetskraft och bete behövde bönderna beakta gränserna till grannarnas åkrar. Gränserna var ett av problemen med tegskiftet. Det fanns så många tegar att det var arbetsamt att underhålla goda gränser. Efter storskiftet var åkerskiftet så stora att man kunde anlägga en väg till respektive skifte, vilket gjorde att grannarna inte behövde trampa på varandras åkrar när de tog sig fram till sin egen odlingsmark. Det var också möjligt att gräva breda och djupa diken längsmed gränserna, men grundlig dikning tog tid. I byn Puujalkala i Loimijoki delades åkrar år 1774, men delningen ogiltigförklarades två år senare. När åkrarna delades om enligt en annan delningsgrund ville bönderna göra ändringar bara på den ena åkern. De hade hunnit dika gränser i den andra åkern och ville inte gå miste om resultatet av arbetet.⁵⁰ Med breda och djupa diken längs gränserna fick man frihet för sitt jordbruksarbete. Gärdesgårdar behövdes därmed inte för att markera var gränsen låg.

Det fanns två anledningar att anlägga en gärdesgård mellan åkrar: att beskydda betet på åkern eller att dra en absolut gräns mot grannen. Följande exempel visar att det fanns olika lösningar oavsett skiftesresultat.

I byn Halikkola i S:t Mårtens fanns sex bondgårdar. En av dem valde att flytta sin tomt en kilometer från byn och ha alla sina åkrar bredvid nya tomten i den ena åkerhägnaden. En annan gård fick alla sina åkrar i den andra hägnaden. Fyra gårdar fick ett skifte i den ena hägnaden och ett skifte i den andra hägnaden. I en sådan situation var det omöjligt att använda åkerhägnader som gemensamt bete och därför tedde sig den gamla byorganisationen olämplig. I Halikkola valde bönderna att spara arbete genom att behålla de gemensamma hägnaderna framför att använda åkerhägnaden som gemensamt bete. De fortsatte att bygga gärdesgårdar omkring åkrar gemensamt men tillät inte djur att beta fritt på åkern.⁵¹ I en gemensam hägnad kunde boskap vallas på eget åkerskifte, men denna praxis medförde risker.⁵² Historikerna Lars Nyström och Erik Hallberg har visat att motsvarande lösningar också förekom i Västergötland i början av 1800-talet efter enskifte och laga skifte. Där rådde brist på virke, vilket gjorde det omöjligt att inhägna alla åkrar enskilt.⁵³

Ett annat exempel från Pöytis visar att grannarna ibland hade förlorat samarbetsviljan helt och hållet. I byn Kaulanperä valdes gränslinjer mellan åkerskiftet

⁵⁰ LA, Loimaan kunta 11:1, protokoll 12.10.1780.

⁵¹ LA, Koski 1:1, protokoll 25.4.1809. Se också LA, Yläne 4:0, protokoll 12.10.1785; LA, Tarvasjoki 2, protokoll 13.7.1785.

⁵² Helsingfors, Riksarkivet, Ylä-Satakunnan tuomiokunnan renovoidut tuomiokirjat, KO a:107, Loimijoki vinterting 1774, § 101.

⁵³ Lars Nyström & Erik Hallberg, "Two parallel systems: the political economy of enclosures and open fields on the plains of Västergötland, Western Sweden, 1805–65", *Historia Agraria*, 76 (2018), 85–122 (s. 110). [Crossref](#).

på grund av byggandet av gårdesgården. Enligt protokollet ville många bönder få möjlighet att sluta samarbete med grannarna och i stället ha sina enskilda hägnader. Slutligen gav byns skiftesresultat en bra möjlighet för tre gårdar att ha gemensamma hägnader. Något samarbete kunde det inte bli fråga om i detta fall. En av bönderna deklarerade rentav att han var redo ”att gratis af sitt skifte öfverlämna åt honom några kappeland så gjorde han det med nöje endast att slippa honom”.⁵⁴

Också i några andra byar var upphörandet av gemensamma hägnader utgångspunkten för storskiftet.⁵⁵ I de flesta fall förhöll bönderna sig praktiskt och flexibelt till hägnader. Alla gårdar behövde inte fortsätta med gemensamma hägnader, även om somliga ändå gjorde det. Sist kan tilläggas att åkerskifterna mestadels var så stora att det var fullt realistiskt för bönderna att avsluta samarbeten som inte fungerade.

Frågan om betet

Utmarksbetet inleddes på våren. När höskörden var bärgad blev ängarna allmän betesmark. Efter spannmålsskörden fick boskapen beta på stubbåkern. Skogar hade en stor betydelse som bete, och både skogen och betet var gemensamma i alla byar före storskiftet. Efter skogsdelningen hade varje gård sin egen skog. Hurvida man borde låta sin boskap beta i egen skog efter storskiftet var en relevant fråga för bönder.

I likhet med frågan om samarbete om hägnader var överenskommelser om gemensamt bete ekonomiskt gynnsamma. Byn hade sitt gemensamma vallhjon som kunde ta hand om bybornas boskap och leda den till goda betesplatser i byns område. Att låta sin boskap beta i egen skog krävde ett eget vallhjon och gårdesgårdar längs skogsgränserna. Det medförde mycket större kostnader utan att ge några tydliga fördelar. Historikern Jesper Larsson har visat att det fanns en kollektiv mulbetesrätt kvar efter jordskiftena på många håll i fåbodområdena i Nordsverige där boskapskötseln låg till grund för jordbruksekonomin. Boskapen kunde beta fritt i skogen på privatägd mark.⁵⁶

Enligt mötesprotokollen stod det klart för bönderna att deras rätt att använda jord skulle förändras kraftigt genom storskiftet. Åkrar, ängar och skogar blev entydigt privata, och lika entydigt förblev till exempel vägar gemensamma. Intressant nog var det ändå möjligt att komma överens om undantag. Samfälld betesrätt

⁵⁴ LA, Pöytyä 11, protokoll 2.6.1780 & 6.6.1780.

⁵⁵ Tex. LA, Huittinen 16, protokoll 22.5.1764.

⁵⁶ Jesper Larsson, *Fåbodväsendet 1550–1920: Ett centralt element i Nordsveriges jordbrukssystem* (Östersund: Jamtli Förlag, 2009), s. 23.

var just ett vanligt förekommande undantag. Det var viktigt för nästan alla bönder att använda virke enskilt utan att förlora ekonomiskt lönande samarbete som var förenat med betet. Flera protokoll avslutas med orden: "mulbetet skall vara samfällt".⁵⁷ Några protokoll innehåller också en precisering om att grannarnas betesrätt inte skulle begränsa innehavarens rätt att använda sin jord så länge det inte hindrade betet.⁵⁸ Inte alla protokoll ger explicita upplysningar om huruvida något bestämdes om betet, men i vissa fall kan det utläsas ändå. I ett protokoll för storskifte från byn Pappinen i Loimijoki omnämns broar som förblev öppna för boskap. Omnämmandet skulle ha varit onödigt om betet inte skulle ha varit samfällt.⁵⁹

En stor majoritet av byarna ville ha ett samfällt bete efter storskiftet, men det var ingalunda självklart att betet skulle förbli gemensamt. I några byar i Hvittis fattades inget beslut i fråga om betet. Protokollet konstaterade att "[m]uhlbetet får vara samfällt, så länge vederbörande derom kunna förenas."⁶⁰ I byn Partela i S:t Mårtens beslöts däremot att man skulle behålla det gemensamma betet, men samtidigt antecknades att var och en hade rätten att bygga gärdesgård på skogsgränsen och ha sitt eget bete.⁶¹

I Kyrkoby i Hvittis beslöts entydigt att var och en hade sitt eget mulbete, och att grannar inte hade något att säga till om hur var och en använde sin mark. Också i grannbyn Matikkala var eget bete utgångspunkten.⁶² Om man läser mellan raderna fanns det också byar där mulbetet inte var samfällt. I byn Sieppala i Loimijoki beslöts om en väg "så att hvarje hemman derigenom kan slippa med dess boskap till sine tillfallande äng och skog lotter."⁶³ Fastän det inte står i protokollet att var och en hade sitt eget bete är det självklart att så var fallet när saken gällde behov av en väg för att föra *sin* boskap till *sina* lotter.

Samfällt bete var ekonomiskt gynnsamt men också en praktisk och rättvis lösning, som följande exemplar visar. I byn Hattula i Loimijoki ville Henric Houkka inhägnat sin skog och ha sitt eget bete. Ägodelningsrätten förbjöd honom att göra det med hänvisning till att de bästa betena i byn låg i hans skog.⁶⁴ I byarna Kallio, Majanoja och Metsämaa i Loimijoki skulle enskilt bete ha varit orättvist för några

⁵⁷ T.ex. LA, Koski 3, protokoll 15.11.1794; LA, Tarvasjoki 7, protokoll 29.7.1793.

⁵⁸ T.ex. LA, Loimaan kunta 42, protokoll 14.7.1785.

⁵⁹ LA, Loimaan kunta 37, protokoll 28.4.1794.

⁶⁰ LA, Huittinen 9:2, protokoll 18.2.1796; LA, Huittinen 9:4, protokoll 29.10.1801 & 15.3.1803.

⁶¹ LA, Koski 12, protokoll 2.9.1786.

⁶² LA, Huittinen 9:4, protokoll 26.10.1801 & 28.10.1801.

⁶³ LA, Loimaan kunta 44, protokoll 23.10.1782.

⁶⁴ LA, Loimaan kunta 8, protokoll 30.7.1787 & utdrag utur ägodelningsrättens protokoll 26.11.1787.

gårdar. Svämrvatten gjorde att en del av byarnas mark var oanvändbar på våren och hösten, och ett par gårdar skulle inte ha haft något bete alls utan tillgång till samfällda beten.⁶⁵

Så länge alla i byn ville använda det samfällda betet på samma sätt var det en ekonomisk och praktisk lösning. Var och en kunde använda sin skog på sitt eget sätt och boskapskostnaderna hölls på en låg nivå. Därför var samfällt bete i enskild skog en bra kompromiss för nästan alla. De som inte ville använda denna möjlighet redogjorde inte heller för sina motiv i protokollen. Det kunde bero på skillnader i kreatursmängd eller att grannar hade olika åsikter.

Storskiftet som böndernas reform

Storskifteshandlingar från sydvästra Finland ger en mycket mer detaljerad inblick i böndernas agerande vid storskiftet, och deras ekonomiskt betingade beslutsfattande, än den som framkommer i tidigare forskning. Bönderna har ofta karakteriserats som antingen initiativtagare eller motståndare. Min studie ger däremot en bredare bild av deras agerande. När bönderna reagerade på det kommande storskiftet, utifrån sin gård och sin hushållsekonomi, använde de detta för att lösa olika vardagliga problem. Storskifteshandlingarna som jag har studerat visar hur bönderna vidtog aktiva åtgärder för att styra sin hushållsekonomi. De flesta bönderna omorganiserade jordägandet med så låga kostnader som möjligt och utan att öka riskerna för sin hushållsekonomi. De valde de bästa delarna av storskiftet och anpassade förändringen till sin situation. Storskiftet kunde uppfylla olika mål för olika bönder eftersom olika resultat tilläts inom en och samma by.

Vidare visar ansökningsbrevens att tegskiftet och samfällda utmarker kunde skapa ansträngda relationer mellan grannar. Samarbetet med grannar var fördelaktigt och viktigt för många bönder, men den obligatoriska dagliga samvaron med grannar var på sina håll ansträngande. Initiativtagarnas vilja att nå självständighet kan utläsas i storskiftesansökningar och delningsresultaten visar att bönderna i allmänhet strävade efter oberoende. Byorganisationens inflytande över det vardagliga arbetet och produktionen reducerades kraftigt. Samtidigt utgjorde storskiftet en möjlighet att förbättra samarbetet. Om någon inte ville samarbeta eller betedde sig illa, tilläts dennes gård stå utanför samarbetet. Avtal om både hägnader och betesmarker visar att bönderna ville avsluta det obligatoriska samarbetet men fortsätta med det frivilliga. Därmed började samarbetet ändra form, och byn förlorade med tiden sin betydelse som arena för samarbetet.

⁶⁵ LA, Metsämaa 4, protokoll 20.3.1789.

Indragningen av den strukturella kollektivismen lade inte ner den kollektiva verksamheten. Trots fortsatt samarbete gav storskiftet utrymme för individualism. Nästan alla bönder hade möjlighet att välja hur, med vem och hur länge de ville samarbeta. Storskiftet gav upphov till en långvarig förändring av landsbygds miljön i sydvästra Finland. Så småningom ersatte enskilda hägnader de gemensamma åkerhägnaderna, samfällda beten blev enskilda och allt fler gårdar flyttade ut från byatomten. Hundra år senare såg undersökningsområdet helt annorlunda ut, som en följd av de möjligheter med storskiftet som bönderna beslutade om.

KIRSI LAINE (f. 1979) är fil.dr vid Åbo universitet och museipedagog vid Finlands lantbruksmuseum Sarka. Hon disputerade 2020 på en avhandling om storskiftet och böndernas beslutsfattande i sydvästra Finland ca 1750–1850. Hennes forskning rör jordbruk på 1700- och 1800-talen ur böndernas och torparnas perspektiv. Hon arbetar gärna med kartor och historisk GIS.